

КАНОНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ: ВЧИНОК, ІСТОРІЯ, ОСОБИСТІТЬ

Віталій ТАТЕНКО, Тетяна ТИТАРЕНКО

Copyright © 2011

ВЧИНОК. Історія людства знає чимало різних визначень людини і того, що є чи має в ній бути власне людського. Центральним поняттям, навколо якого В.А. Роменець вибудовував свій внутрішній і зовнішній світи, якому підпорядковував свої буденні справи і наукові плани, яким вимірював своє життя і життя всього людства, було поняття “вчинок”. У вчинку він бачив сутнісне ядро людського буття, із спроможністю до вчинку пов’язував можливість високого злету людської душі і людського духу. Він був

Володимир РОМЕНЕЦЬ

глибоко переконаний, що психологія повинна вивчати найвидатніше у проявах людського життя. Саме тому, *категорійний лад системи психологічних поглядів* В.А. Роменця, разом із поняттям “вчинок”, утворювали такі, як “творчість”, “свобода”, “відповідальність”, “самопожертва”, “святість”.

Свою *філософсько-психологічну теорію вчинку* Володимир Андрійович історично і логічно пов’язував із “філософією вчинку” М.М. Бахтіна, віднаходячи й окреслюючи в ній, поряд із філософськими, власне психологічні аспекти. Він визнавав і підкреслював велике значення для побудови наукової психології теоретичних уявлень саме цього оригінального мислителя про вчинкову природу думки, про “мислення, яке вчиняє”, про “вчинок-пізнання”. Його захоплював онтологічний

пафос поняття про суцільне “учинкування” і “життя як учинок”. Він глибоко переймався ідеєю М.М. Бахтіна про те, що у вчинку і через учинок людська душа набуває природної цілісності, неповторності і можливості самоздійснення.

В.А. Роменцю була близька і зрозуміла критична позиція М.М. Бахтіна стосовно психології, яка “фатальним для неї чином орієнтована на суб’єкта, котрий пасивно переживає”. Але він не міг зрозуміти, чому останній не звертається до психології, яка “бере актив-

ного суб’єкта”. Вочевидь Володимира Андрійовича далеко не все влаштувало у психології, яка тільки проголошувала суб’єктну позицію людини, вголос визнавала в ньому діяча, творця історії і власного життя, а насправді нерідко відмовляла їй в авторстві, індивідуальній неповторності тощо. Він наголошував на важливості переходу від окремих загальнотеоретичних уявлень про вчинок до побудови цілісної філософсько-психологічної теорії вчинку, яка б надихала *українську психологію* на подальший її розвиток. “Розкрити механізм учинку – це те ж саме, що й розкрити творчий механізм психічного розвитку. Вчинок є істинна, справжня творчість нових форм, якостей психічного...”. Наука повинна вивчати насамперед вищі прояви сушого. Це ж уможливується, коли сутність виявляє себе най-

повніше на вищому рівні можливого – найскравішого, найчистішого і найнеповторнішого. Для людського буття така можливість пов'язується з героїчним учинком, з подвигом в ім'я вищих людських цінностей та ідеалів. “Вчинок у його повноцінному вираженні завжди буде водночас і акцією духовного розвитку індивіда, й творчістю моральних цінностей”, – стверджував В.А. Роменець.

Ось як звучать наукові формули, що становлять теоретично-методологічне підґрунтя його філософсько-психологічної теорії вчинку:

– у вчинку як “вузловому осередку буття” виявляється активна творча взаємодія людини і світу;

– буття у своїй сутності розкривається як “всезагальний вчинок”, у відношенні до якого і людина, і сам “великий світ” виявляються у певному розумінні залежними феноменами;

– вчинок – результат взаємного переходу особистості і макрокосмосу, і цей перехід виявляє себе як творчий акт;

– вчинок є основною ланкою, осередком будь-якої форми людської діяльності;

– розробка загальної теорії психіки передбачає визначення вчинкової дії та післядії як всезагального комунікативно-творчого акту, який здійснюється між людиною і світом.

Останнім часом психологічному дослідженню вчинку приділяється все більше уваги. Але і досі багато хто розглядає його як один із різновидів рефлексорної, реактивної, стереотипної дії або лише як зовнішній прояв внутрішньої активності людини, тобто як суто “поведінкове” явище. *Українська школа психології вчинку В.А. Роменця* зосереджує увагу не стільки на визначенні вчинків як культурно-історичних зразків поведінки, що повинні бути привласнені індивідом, скільки на витлумаченні їх як неповторних, творчих, відповідальних, соціально спрямованих актів, здійснюючи які, людина реалізує свою сутність, зростає і стверджується як непересічна вільна особистість і неповторна індивідуальність. Повноцінний вчинок – це завжди трансценденція в новий життєвий вимір, подолання і перехід у новий буттєвий простір. Водночас це – новий відлік часу, початок нової доби, тобто перехід у якісно інший життєвий світ, у якому від минулого залишається іноді лише інтенція і потенція самотворення.

До речі, слово “чинити” в українській мові застосовується не лише в розумінні робити щонебудь, займатися чим-небудь, здійснювати щось, а ще й бути джерелом, початком чогось

індивідуально важливого і суспільно значущого, породжувати, створювати щось нове, оригінальне, унікальне. Отож “вчинок” і “причина” – споріднені поняття. Тому вчиняти означає починати причинний ряд із самого себе, діяти самостійно на свій страх і ризик, а також бути готовим персонально відповідати за вчинене.

Нерідко забуваємо про те, що ми, люди, бавимося в людське, видаємо уявне за дійсне, а потім, будучи затиснуті лещатами внутрішніх та зовнішніх суперечностей, шукаємо вихід із безвихідної ситуації, намагаємося зрозуміти, як у неї потрапили, чим прогнівили Бога, у чому зрадили собі, що не так учинили. І, можливо, лише на межі граничних переживань нам відкриється справжня причина наших негараздів. Ми наче і жили як треба – вчилися, працювали, кохалися, росли дітей..., але щось важливе, справжнє залишалося незадіяним, відкладеним назавтра, а тому нерідко втраченим у життєвій коловерті. У підсумку в черговий раз пережитого повсякдення виявляється, що просто не встигли чи не змогли досягти вчинкового рівня буття.

Істота, яка вчиняє, і є людиною у справжньому, сутнісному, розумінні цього слова, здатною до самотворення, саморозвитку, самоствердження. Тому і потенціал людського в людині визначається її здатністю до вчинку. І чим менша відстань між учинками, тим більше суто людського в нашому житті.

Учинок – вікно у сутнісний світ. Він є носієм ейдетичної енергії – пробуджувальної, життєдайної, магнетичної. Чим менша відстань між попереднім і наступним учинком, тим більше життя людини перетворюється у суцільний чин, у “життя як учинок” (М.М. Бахтін).

Учинок, на відміну від інших проявів активності (дія, діяльність), репрезентує людину цілісно, “монадно” як мікрокосм, і тому цілком може бути віднесений до списку метаісторичних “феноменів вічності” (М.О. Бердяєв). Вчинкове закладене в людині на рівні архетипового. Людина за своєю природою приречена вчиняти, щоб бути людиною. У цьому її онтичний хрест і онтична перспектива.

Рефлексуючи стосовно своєї істинної сутності і порівнюючи з нею своє існування, Я фіксує у собі суперечність. Процес її подолання може розгортатися у двох полярних напрямках: перший – злочинний, коли заперчується сутність людського життя – як чужого, так і свого власного; другий – вчинковий, за якого утверджується сутнісна специфіка людини попри

всі перешкоди – як внутрішні, так і зовнішні.

Під тиском обставин людина може досить продуктивно і креативно працювати. Але вона принципово не спроможна вчиняти під впливом зовнішніх факторів. Хіба що у випадку протидії умовам та обставинам, які її не влаштовують. Не виключено, що людина, особливо молода, може прагнути героїчного вчинку, звитяжного подвигу. Однак у конкретній життєвій ситуації ця інтенція повинна відступати на другий план, набувати форм, не обтяжених мотивацією на кшталт “учинок заради слави”, “учинок заради грошей” або “учинок заради вчинку”. Вчиняти для людини означає бути, а не мати, і тому вчинок принципово не підлягає плануванню, проектуванню чи цілепокладанню. Адже, будучи запланований як і запланований подвиг, він є нонсенс у морально-психологічному розумінні. Людина планує не “вчинок” як такий, а конкретне перетворення, досягнення певної мети, задоволення нагальної потреби тощо. І лише з огляду на оцінки “значущих інших”, вочевидь можемо, переборюючи сумніви і почуття сором’язливості, визнати, що їй справді здійснили щось “вчинковоподібне”, “героїчне”.

Річ у тім, що вчинкове як персоніфіковано сутнісне не можна оприлюднювати, озвучувати, презентувати від свого імені. Означений учинок приречений умерти і насамперед для самої особистості. Те саме відбувається з лідерством, із суб’єктивністю, із творчістю, з авторством, з героїзмом. Їх визначальником й оцінником може бути інша людина, соціальна група, суспільство, людство. Свідоме Я може лише констатувати, що зробило все, що від нього залежало і що не могло вчинити інакше.

Оскільки учинок – це дія, причому здебільшого всупереч умовам, обставинам, традиціям, звичкам, стереотипам, то широкий загал може оцінювати її як щось неприйнятне чи навіть злочинне. І лише через певний час суспільна думка спроможна змінити свій знак на протилежний. Тому доля учинку залежить від багатьох факторів: від того, наскільки він справді відповідає вимогам часу і викликам історії; від того, наскільки конкретне суспільство чи певна соціальна група готові його визнати саме як учинок, а також від оцінки, яку цій своїй дії дає сама людина.

Розгорнуте визначення сутності вчинку становить вагомий внесок В.А. Роменця в теорію і методологію психологічної науки і наук про людину взагалі. Проте це тільки початок,

заспів у побудові теорії вчинку. Адже наступне в ній – блискуче розроблена автором “*Велика Логіка Вчинку*”, основні складові якої позначені поняттями “ситуація”, “мотивація”, “дія” і “післядія”.

Ситуація. Кожна істота, починаючи зі своєї появи на світ і навіть тоді, коли вона його полишає, знаходиться у певному середовищі, в оточенні собі подібних та відмінних від себе сутніх. Основний спосіб існування і співіснування всього у світі – взаємодія, в яку кожна окремість входить зі своїм неповторним Я. Результатом цієї взаємодії і є ситуація – певна просторово-часова конфігурація сил, смислів, дій, що утворюється від активної співучасті у бутті різних присутніх і що може набувати самостійного значення для кожного з них, а також виявляти специфічну для себе динаміку. “Ситуація, за В.А. Роменцем, – це вищий рівень єдності динамізму середовища й людських пристрастей”. Вона з’являється разом із появою значень. Тому перша активність, яку виявляє людина стосовно свого оточення полягає в тому, щоб “зорієнтуватися у ситуації”. Не менш актуально їй знати і те, в яку ситуацію вона може потрапити за тих чи інших умов, або ж яку ситуацію здатна створити своєю присутністю і своїм впливом на інших і на саму себе.

У ситуації завжди є певний момент проблемності, адже вона вимагає пристосування до себе. Проте для людського індивіда це – не кінцеве завдання. З першою ж можливістю він порушує рівновагу і намагається перетворити ситуацію. Більше того, він активно відшукує і навіть ініціативно створює ситуації, в яких отримує можливість якнайповніше виявити свою сутність. Утеча від ситуації абсурдна, тому що та – лише розгорнена проекція людських пристрастей. Але й ситуація може бути незалежною від волі діючої особи і навіть диктувати їй свої умови. Адже не випадково кажуть, що на обставини треба зважати. Так постає проблема критеріального забезпечення ситуаційних діянь людини.

Ситуація, на думку В.А. Роменця, змертвлюється обставинами, якщо особа починає підпорядковуватися їм. Складність орієнтування у ситуації полягає в тому, що “...становище, на яке людина спирається для здійснення вчинку, саме має бути перетворене”. “Коли індивід консолідується як суб’єкт, він посилює міць своєї дії, обставини підкоряються їй, а гідність волі іншим шляхом не

приходить". До того ж ситуація має різні виміри, у тому числі й психологічний. З огляду на генетичні форми, Володимир Андрійович пропонує розрізняти психологічну ситуацію болю й задоволення, ситуацію бажаного і небажаного, ситуацію загрози, пригодницьку ситуацію, ідеальну, ідилічну і ліричну, ігрову і казкову, ситуації турботи, заклопотаності, стресову, фатальну, драматичну, трагічну або ж комічну ситуації та ін. У кожний життєвий момент людина може потрапити чи опинитися в різних ситуаціях. Відтак доцільно також виокремлювати ситуації, специфічні для того чи іншого етапу її розвитку. Так, серед перших на своєму життєвому шляху вона зустрічає ситуації "болю й задоволення", "бажання", "загрози", "ідилічну ситуацію" і "ситуацію заклопотаності", а в дорослому віці має справу переважно із "драматичними", "комічними", "трагічними" чи "ліричними" ситуаціями. Крім того, слушно вирізняти "колізійну ситуацію", яка "роздирає" людину протилежністю спрямувань, примушує піднятися над ними, оволодіти їх гармонією та підкорити об'єктивну суть власним намірам.

Отже, у психологічному розумінні кожна ситуація може розглядатися як: (1) зовнішнє середовище, оточення, обставини, об'єктивні умови, в які доля "закинула" людину і які протистоять їй у своєму автономному бутті; (2) суб'єктивні обставини, що утворюють внутрішній світ життя людини; (3) процес і результат її трансценденції за межі об'єктивних та суб'єктивних обставин і перетворення їх на умови розгортання вчинку. Іншими словами, опинившись у певній ситуації, особа орієнтується, самовизначається в ній, а потім перетворює цю ситуацію у стартову площадку для вчинку. Причому розвиток ситуації завжди супроводжується певним конфліктом – внутрішнім чи зовнішнім. І це зрозуміло чому, адже утвердження нової ситуації означає заперечення попередньої. Ситуація як така ніколи не зникає. Вона продовжує існувати в своїй певній якості, функціонально і змістово підпорядковуючись логіці вчинку аж до його завершення і до моменту ініціювання наступного вчинкового акту. Однак конкретним психологічним механізмом самовизначення людини в ситуації є мотивація.

Мотивація. "Призначення мотивації, – зазначає В.А. Роменець, – перебороти конфліктність ситуації й прийняти рішення діяти певним чином". Він докладно розгортає свою

систему поглядів на феномен "мотивації", відрізняючи причини як "...потяг до дії і власне мотивацію, котра є процесом вибору з наданням переваг", ґрунтовно аналізує боротьбу мотивів, конструюючи "мотиваційне коло", що утворюється взаємодією таких психічних складових, як "імпульс", "мета", "мотив" та "ідеал", який, знову ж таки переходить в "імпульс", але на вищому – суто вчинковому – рівні активності. Таким чином "мотиваційне коло" розгортається у "мотиваційну спіраль".

Загалом, як підтверджує вищезазначене, В.А. Роменець розглядає боротьбу мотивів як психологічне ядро мотивації і власне механізм перетворення ситуації. У цій боротьбі перемагає той, який "більше відповідає ідеалові". Тільки наявність ідеалу дозволяє людині зрозуміти і відчутти в конкретній ситуації внутрішню поєднаність своєї свободи з відповідальністю за власні вчинки. Примітно, що перебіг мотиваційного процесу, динаміка боротьби мотивів має різні виміри – раціональний, емоційний, інтуїтивний, індивідуальний, загальнолюдський, моральний, творчий та ін. При цьому автор не обмежується традиційним "попарним" аналізом, а знаходить можливість "міжпарних" синтезів, унаслідок чого досліджуване явище постає перед нами у своїй цілісності і внутрішній завершеності.

Процес боротьби мотивів може тяжити до "фаталізму" – залежності від обставин, і до "волюнтаризму" – нехтування обставинами. Окрім того, боротьбу мотивів доречно розглядати як процес, що підпорядковується людині або ж відбувається самочинно і набуває суб'єктивного характеру вже лише тому, що "міститься" в суб'єкті. Тут постає і більш загальне питання про те, наскільки, якою мірою і в якому розумінні людина постає суб'єктом власного вчинку. Ці онтопсихологічні проблеми В.А. Роменець розв'язує з позицій пріоритету людини, визнаючи її спроможність панування над обставинами.

Автор вчинкової теорії не йде шляхом спрощеної гри в "суб'єкта" і "об'єкта" при з'ясуванні питання про спричинення мотивів учинкової активності. Він справді аргументує можливість для людини "стати над обставинами" і навіть панувати над ними. Але ж це панівне становище пов'язується не із заміною об'єктної "диктатури" суб'єктною, а з уможливленням індивідуалізації кожного вчинку. В цьому – засадниче джерело людської свободи, щонайперше волі і творчості. Отож процес

мотивації діалектично заперечує, “знімає” у собі “ситуаційну” активність. Своєю чергою, “мотиваційні докази “за” і “проти” тривають доти, доки людина не починає діяти. Лишень тоді, коли вона зосереджується у своєму духовному естві – входить, суб’єктно упадаючи, в екстаз учинку. Так починається його звершення. Тепер уже мотивація переходить у витримку, волю, насагу, котрі сприяють здійсненню мети.

Вчинкова дія. Мотив – переможець учинку, який утілюється у відповідній вчинковій дії, котра, за В.А. Роменцем, не є одномоментним та одноякісним актом, а передбачає, принаймні, зреалізування двох етапів. Перший – *підготовчий*. Людина завжди психологічно готується до практичного виконання вчинку, де її суб’єктивна готовність формується в яскравому уявленні того, що треба здійснити. Відбувається психологічне моделювання акції вчинку та його можливих наслідків: певна наступна подія виявляється не просто умовою, а приводом для втілення вчинку. “Разом з появою приводу, – зауважує Володимир Андрійович, – завершується причинний ланцюг учинкової дії. І вчинок здійснюється”. Причому всю цю “підготовчу роботу” людина виконує сама, утримуючи за собою статус суб’єкта вчинку. І тут найяскравішими психологічними феноменами, які виявляють себе на етапі звершення вчинку, є самовідданість і самозабуття. “Екстаз вчинкового самозабуття дає змогу людині зносити найважчі випробування і муки, що їх посилає їй доля”. Ніщо, напевно, не засвідчує рівень героїчного злету так переконливо, як кара за нього. І з цим важко не погодитися. Досить пригадати звитяжні подвиги і ті страшні покарання, які отримали Геракл, Самсон, Прометей, Сізіф та інші “герої”, до образів яких звертається В.А. Роменець – чудовий знавець грецької міфології.

Справа в тім, що “герої”, а також усі ті, хто вчиняють, рухають власний розвій і розвиток суспільства уперед, долають інерцію стереотипів, рвуть ланцюги рутинної буденності, відкривають шлях новим нормам творчого осягнення світу, незвіданим горизонтам звитяжності і мужності. Справжній учинок вочевидь вимагає неабиякої мужності, сміливості та інших подібних морально-психологічних якостей від людини. І не тільки на етапі вчинкової дії, а й післядії, тобто його рефлексивного прийняття як значущої події.

Вчинкова післядія. Стародавній вислів

“за плодами їхніми пізнаєте їх” має бути витлумачений як усвідомлення людиною свого вчинку і його наслідків для себе та інших. “Дію завершено, але вчинок ще не завершується”, – зауважував В.А. Роменець. Вочевидь один із наслідків пов’язаний із позитивними емоціями і почуттями як від самого факту задоволення відповідної потреби, досягнення поставленої мети, інший, навпаки, примушує критично замислитися і визнати принаймні те, що здійснений учинок вичерпав лише один із безлічі можливих способів дії, а відтак перекреслив безліч інших вірогідних траєкторій індивідуального буття. І це не може не бентежити людину: кожний здійснений учинок на етапі післядії викликає в неї амбівалентні почуття, які врешті-решт стають психологічним підґрунтям для наступних учинків. Причому уникнути цієї амбівалентності неможливо. Та й за інших умов сам процес учинкової активності набуває значення найвищої смислотворчої цінності: “Вчинок заради вчинку!”. Саме на етапі післядії людина має “отримати” адекватну оцінку й самооцінку і не жалкувати за витраченим часом чи невикористаними можливостями. У цьому пункті своїх розмірковувань В.А. Роменець пов’язує спроможність внутрішньої сатисфакції із зорієнтованістю вчинку на самопожертву як на вищу онтологічну ціль і цінність: “Самопожертва – найвища форма моральної творчості”.

Думку про самопожертву як вищий щабель моральності поділяв і яскраво зобразив у своїх “Фантазмагоріях...” відомий російській філософ Е.В. Ільєнков. У людства, зазначав він, є дві найзагальніші мети, які воно повинно в кінцевому підсумку досягти на вищому рівні свого розвитку: це, з одного боку, опанування законами природи, досягнення граничного використання технічних можливостей, а з другого – опанування власною моральністю, тобто спроможністю до самопожертви. Вища місія людства велично-героїчна і водночас вкрай трагічна: коли Сонце почне затухати, люди запалять нове Світило, але повинні будуть згоріти у цьому пеклі.

В.А. Роменець не вдається до фантазмагорій, поширюючи своє розуміння самопожертви на реальний світ конкретної людини. Він слушно зауважує, що всі моральні цінності й закони вже відкриті і сенс буття окремої людини і всього людства полягає у тому, щоб утримати, не втратити їх. Для цього треба не просто діяти, а саме вчиняти, адже тільки у

вчинках – індивідуальних і масових – моральність існувала, існує і, будемо сподіватися, продовжить своє існування. Тому кожна людська окремість повинна бути свідомою цієї своєї місії у світі і має бути готовою до вчинку самопожертви заради існування живого, морального, духовного, власне людського буття.

Отже, сутність учинкової активності полягає в тому, щоб, визначившись у ситуації життєдіяльності, зваживши на існуючі зовнішні та внутрішні пріоритети і залежності, конфліктні чи, навіть, колізійні стосунки з оточенням і самою собою, людина з'ясувала те, що їй конче потрібно для автентичного буття. Далі на неї чекає етап боротьби мотивів, який вона мусить пройти, обравши найбільш значуще, визначившись у головній меті і відкинувши все другорядне. Наступний етап учинкової активності передбачає здійснення того, що планувалося, себто шлях досягнення поставленої мети. І на останньому етапі людина приречена дати оцінку вчиненому нею і виробити нове настановлення для майбутніх учинків.

У науці існує тенденція пошуку того, з чого все починається і до чого все врешті-решт повертається. У психології на роль такого осередку претендували душа і дух, воля, свідомість і діяльність, особистість та індивідуальність... Не заперечуючи важливості кожної із названих категорій для пояснення сутності психічного, його природи, варто все ж таки піддати їх випробуванню на "осередковість", тобто здатність інтегрувати і зосереджувати у собі потенціал самотворення, бути джерелом саморуху, спонтанного розвитку системи психіки.

Здійснивши таке "випробування", неупереджений і сумлінний дослідник психічного неминуче дійде висновку, що "глибинне" і "вершинне" у психології зустрічаються у феномені і категорії вчинку. Саме вчинок являє собою природну єдність внутрішнього і зовнішнього, тілесного й духовного, біологічного й соціального, індивідуального й суспільного, свідомого й несвідомого, морального і психічного. Саме у вчинку відбувається перехід від "свободи від" до "свободи для", від свободи як усвідомленої потреби вибору і, зрештою, до свободи як можливості нескінченного перетворення буття.

Вчинок, за В.А. Роменцем, – "живий осередок", який охоплює всі суттєві сторони психічного у його вищих визначеннях, так що поза ним нічого не залишається. Будь-який психічний стан чи процес, риса чи якість людини у своєму функціонуванні і розвитку

тяжіють до одного із визначень учинку, а сама вона намагається утвердитись у ролі його суб'єкта. Тому й кожна психологічна система може бути вичерпно проаналізована й усебічно сутнісно оцінена як перспективна залежно від того, наскільки вибудовує себе, орієнтуючись на сутнісну, онтичну – суто вчинкову – логіку людського життя. "У всіх спробах людини впродовж тисячоліть розкрити таємницю своєї душі постають два головні намагання. Психіка тлумачиться як засіб пристосування організму до середовища, а термін "адаптація" надає блискучої науковості такому намаганням. Проте ця позитивістська психологія нехтує духовним сенсом людського існування, іманентним самодостатнім характером психіки, розкриває лише її службову роль, обходячи її творчі інтенції, неповторну сутність існування духу – гуманістичне спрямування". Звідси висновуємо: якщо обирати гуманістичний напрям подальшого розвитку психологічної науки, то психіку доречно тлумачити не тільки і не стільки як засіб, а як таку живу систему, котра має мету в собі самій і спроможна до самопокладання, самопізнання і самотворення. Причому найбільш автентичним способом вияву людиною такої своєї сутності і є вчинок.

Сучасна психологія, намагаючись визначитися у пріоритетах і напрямках свого подальшого розвитку, не може не враховувати запитів суспільної практики, здобутків інших наук про людину, але водночас має керуватися уявленнями про онтичну логіку розгортання того, що окреслюється поняттям "психічне" як об'єкта її інтересу, а також знанням про закономірності її власного розвитку як суб'єкта психологічного пізнання. На жаль, далеко не завжди ці фактори, умови і першопричини вдається цілеспрямовано дослідити, зінтегрувати і подати в усій їхній повноті і цілісності. Проте сьогодні, схоже, складається така унікальна ситуація, коли психологічна думка відчуває себе певною мірою "вільною від" різноманітних зовнішніх обмежень і має достатньо ступенів "свободи для" повноцінного теоретико-методологічного аналізу, синтезу і прогнозу перспектив, які на неї чекають в осяжному майбутньому. І цей шанс гріх не використати. Так, скажімо, якщо спробувати подумки обійняти найзагальнішу тенденцію становлення і розвитку психічної реальності від минувшини до сьогодення, то складається досить переконлива картина якісних перетворень, яких вона зазнала протягом своєї еволюції

– від елементарних, власне об'єктних проявів психічного (подразливість, чутливість, реактивність), що забезпечували пристосування, досягнення рівноваги із середовищем, до вищих проявів душевного і духовного життя, достеменної суб'єктності і вчинковості. Сутнісно траєкторія розвитку людського в людині, універсальна логіка досягнення автентичності постає як рух-поступ від тілесного до душевного, від плотського до духовного, від об'єктного до суб'єктного, від реактивного до вчинкового рівнів її існування. У довготривалому перебігу розвитку людської психіки орієнтація на зовнішні чинники, критерії і норми поступається місцем самоспричиненню, самосвідомості, самодіяльності, саморозвитку. На зміну відтворенню як умови виживання приходить експериментування, конституювання, перетворення і творення нового – як умова справжнього вільного людського життєздійснення.

Оцінюючи здобутки у розвитку самої психології, є підстави з упевненістю сказати, що вона, залишаючись наукою відносно молодою, цілком успішно долає свою історичну залежність від філософії і від релігійних уявлень про природу душі, конструктивно з'ясовує свої предметні стосунки з біологією, фізіологією і соціологією, виявляє спроможність до самооновлення, до народження нових галузей, нових парадигмальних конструктів, тобто стає справжнім, повноцінним суб'єктом процесу пізнання психічної реальності та можливостей її самоперетворення. Якщо основним викликом суспільної практики, з яким остання сьогодні звертається до психології, вважати розробку ідей, стратегій, технологій, що зорієнтовують людину в напрямку досягнення нею автентичного буття, то тут також “науці про душу” є чим звітувати і що покласти на вітвар істини. Йдеться, зокрема, про *суб'єктну парадигму*, найбільше відому нам із праць С.Л. Рубінштейна та його наступників. І це закономірно, адже кожна потужна наукова психологічна школа так чи інакше ставалася завдяки тому, що намагалася знайти відповідь на питання про людину як суб'єкта власного життя у цілому і психічного повсякдення зокрема.

Подальші пошуки в окресленому напрямку поставили перед психологією наступну проблему: визначити вищі рівні прояву суб'єктності, на яких людський індивід стає спроможним піднятися до автентичних форм своєї буттєвості. Ці пошуки і спричинили народження поняття “вчинок”, за яким прихований

індивідуалізований і водночас глибокий соціалізований зміст творчої активності людини. І хоч В.А. Роменець спеціально не досліджував проблему суб'єктності, проте глибоке розуміння природи психічного і психологічної природи вчинку дозволили йому вперше сформулювати методологічно засадниче положення про онтичний зв'язок суб'єктності і вчинковості: “У сукупності своїх визначень учинок є логічним осередком суб'єкта психічної активності”. Володимир Андрійович з глибокою повагою ставився до наукової творчості С.Л. Рубінштейна, щонайперше виокремлюючи його вчення про людину як суб'єкта життєдіяльності. Винятково важливим вважав положення про те, що “суб'єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється, але в них твориться й визначається”. Тому цілком природним зустріти у працях В.А. Роменця відповідні “суб'єктні” констатації: “Коли індивід консолідується як суб'єкт, то посилює міць своєї дії, обставини підкоряються їй, а гідність волі іншим шляхом не приходить”. Як справжній науковець-сподвижник він щиро переймався тим, що С.Л. Рубінштейн, розробляючи категорію дії, майже впритул наблизився до розкриття унікального значення для гуманістично зорієнтованої психології поняття “вчинку”, але з невідомих причин не завершив цю роботу.

Тому цілком логічною є спроба творчого поєднання вчення С.Л. Рубінштейна про суб'єктність і вчення В.А. Роменця про вчинковість. Скажімо, якщо поняття “суб'єктність” охоплює, з одного боку, наукове знання про онтопсихологічний проект людського буття, а з іншого – фіксує такі сутнісні ознаки самісної активності, як автономність, креативність, цілісність і гармонійність, орієнтує в напрямку пошуку внутрішніх джерел та рушійних сил розвитку людської істоти, підкреслює її авторське право, спроможність починати причинний ряд із самої себе, а відтак і нести персональну відповідальність за вдієне і скоєне, то поняття “вчинковість” позначає індивідуально-неповторний, ціннісно-смісловий, культурно-особистісний вектори суб'єктної активності людини у їх діалектичній єдності. Учинкове довизначення людини як суб'єкта життєдіяльності надає йому необхідної і достатньої сутнісної конкретизації, оскільки наповнює індивідуальне природним для людини соціальним змістом і вітакультурним змістом. Поняття про вчинок сутнісно фіксує

у собі уявлення про межові можливості її самоактуалізації як суб'єкта індивідуального і суспільного повсякдення.

Творчий синтез зазначених філософсько-психологічних ідей і відповідних теоретично-методологічних принципів дає життя новій *суб'єктно-вчинковій парадигмі*, спираючись на яку сучасна психологія отримує унікальну можливість конструктивно і продуктивно поєднати зовнішнє і внутрішнє, глибинне і вершинне, індивідуальне і суспільне, біологічне і соціальне, збагатити поведінковий підхід змістовими і ціннісно-смысловими характеристиками психічного, повернути діяльності її деміурга-діяча, ліквідувавши тим самим спроби знецінення психології як науки.

У методологічному форматі опрацювання суб'єктно-вчинкова парадигма дає змогу інтегрувати в сучасній психології традиційно конкуруючі між собою суб'єктивно та об'єктивно зорієнтовані підходи, а також здійснити доленосний перехід від пізнання психічного як даного до дослідження можливостей його проектування та експериментування в напрямку створення якісно нових форм і рівнів психодуховного життя.

* * *

ІСТОРІЯ. Історія психології, як і людських душі і духу, змальовується В.А. Роменцем відповідно до структурної логіки становлення, розгортання і здійснення вчинку. Вона така ж неповторна, незворотна й одинична, як історія окремої людини. Це – рух-розвиток учинкової активності від найперших примітивних до вищих – досконалих і достеменних – її рівнів. Тому зрозуміти історично усвідомлювані форми вчинку означає зрозуміти якісно відмінні етапи становлення самої психології, зрозуміти її історію.

Авторська позиція історика психології, наголошував В.А. Роменець, має бути психологічною. Її створення повинно відбуватися в межах логічної структури психології, що покликана увібрати в себе історичні надбання науки, переробити їх так, щоб, виходячи із логіки самої психології, зрозуміти її історію. Найповніше це виявляється у зв'язку логічної та історичної організованостей вчинку. Логічна структура вчинку завжди, себто в будь-яких історичних періодах становлення людства, містить чотири вищезазначених компоненти – ситуаційний, мотиваційний, дійовий і після-

дійовий. Водночас історичний вияв структури вчинку вказує на рівень його зрілості. Кожна історична сходинка психології закономірно ставить свої акценти у цій структурі. А це означає безперервний перехід до нової позиції бачення, що і становить у найістотніших рисах зміст-обшир історії психології. Так, у Первісному суспільстві, Стародавньому світі і в Середні віки людина приєднується до світу як опори буття, тому її психічна активність є залежністю від "ситуації". Об'єктом уваги та емпіричним матеріалом для історії психології тут постає міфологічна психологія і філософська психологія. В епоху Відродження і Новий час визначальним фактором функціонування і розвитку психіки утверджується "мотиваційна" складова вчинку. Людина стає самодостатньою стосовно світу. Історико-психологічні дослідження і тут закономірно проводяться переважно на філософсько-психологічному матеріалі.

Становлення наукової психології у другій половині ХІХ століття і в ХХ столітті відбувається під знаком "дії" як пояснювального принципу. Людина освоює світ відповідно до своїх цілей. Тут історія психології охоплює як філософсько-психологічні, так і власне психологічні вчення. При цьому вагомість останніх зростає, щонайперших наукових підходів, що мають прикладне спрямування.

Після того, як принцип дії вичерпує свої пояснювальні можливості, йому на зміну приходять принципи "післядії", яким, до речі, керується сучасна психологія в її історичному поступі. Проте це не означає наближення кінця історії", адже з того моменту, як Великий Учинок отримує своє логічне завершення, саме людство чи ті надлюдські сили, що, імовірно, скеровують його рух-перебіг від минулого через теперішнє до майбутнього, повинні підвести ризику цій історичній одиссеї. Цілком правомірно також поставити питання про "поцейбічну" чи "потойбічну" природу вчинку, про наперед визначену структурною логікою вчинку динаміку історичного процесу, про те, чи випадково так трапилось, що етап "післядії" припадає саме на наші часи. Крім того, якщо історія не зупиняється, то як із позицій учинкового підходу виглядає наше недалеке і більш віддалене майбутнє, а відтак, майбутнє психології та її історії?

Зрозуміло, що ставити питання завжди легше, ніж знаходити на них відповіді. Однак у даному випадку гострота поставленого питання лише підкреслює високу теоретико-

методологічну складність наукових проблем, можливість розв'язання яких значною мірою залежить від ерудиції, світоглядних позицій і таланту дослідника, його душевних сил, духовної свободи, соціальної сміливості і, власне, спроможності на відповідальний науковий учинок. В.А. Роменець як особистість і як вчений справді відповідав цим високим вимогам, тому що володів магією вчинку і тому, усупереч усім “але”, спромігся створити такий науковий образ історії психології, в якому структурна цілісність не обмежує свободу розвитку й у якому суб'єктивне, пристрасне, романтичне не суперечить об'єктивному, логічному, а поглиблює і збагачує його.

Ідея вчинку як осередку системи психології і принципу побудови її історії постала для В.А. Роменця у своїй онтологічній визначеності не випадково, не як щаслива здогадка чи не як дарунок долі, не тільки як інтуїція вченого-інтелектуала чи навіть не як одкровення, що зійшло на віруючого в істину, а як закономірний результат титанічної праці, помноженої на талант, мудрість людини, котра відкрила *закон учинку*, жила за цим законом і творила, торуючи іншим незвідану дорогу.

В.А. Роменець ніяк не “поспішає оцінювати свій час як вінець історії”, проти чого застерігав О. Шпенглер, і тим більше – як її кінець чи завершення. Вчинок у його структурній цілісності – це логічний осередок, та онтична вісь, навколо якої розгортаються історичні сценарії. І тут досить складно зафіксувати початок і кінець того, що відбувається, оскільки багато що залежить від точки відліку і погляду того, хто ставить перед собою подібне завдання. У цьому змістовому контексті справді унікальним здобутком слід вважати те, що Володимир Андрійовичу вдалося “ухопити” діалектику історичного і логічного, онтологічного і гносеологічного, сутність їх суперечливої взаємодії, зафіксувати ключові моменти взаємопереходу однієї протилежності в іншу. Ось чому він мав усі підстави, аби завершити свою *історико-психологічну одісею* етапом післядії. “Вчинок – завершено, але історія не завершується”, – сказав би розважливо. Адже спіраль розвитку людства не має кінця і краю. Принаймні кінець її нам сьогодні не відомий. І чому б у цьому разі не обрати між песимізмом та оптимізмом саме останній. Можливо, і це зарахується нам як учинок.

Секрет історичного оптимізму В.А. Роменця полягає в тому, що і сама “спіраль розвитку”

має вчинкову природу. І на онтологічне запитання “Ким і як вона утворена?”, відповідь до геніальності проста: “Так збудований світ. Така його внутрішня природа. Вчинковим є сутнісний зв'язок мікро- і макрокосмосу, людської душі і Всесвіту”. Саме історичний оптимізм дає підстави для твердження про те, що теперішнє є вищим досягненням всього, що було в минулому. Тільки він надає сили для реалістичних оцінок здобутків і невдач, для надії і нових учинкових проєктів людства. Імовірно, десь так міркував Володимир Андрійович, пророкуючи народження *канонічної психології* – як закономірного фіналу і водночас основи для початку руху-поступу психології на новому витку спіралі її розвитку. Канонічною він називав психологію, яка звертає свій погляд на взірцеві, наповнені сутнісним змістом, феномени людського буття. Ось чому проникливо і відповідально проаналізував усе те, що належало канону, – вчення І. Мечнікова про ортобіоз як еталонний розвиток людини, К.Г. Юнга про архетипи колективного несвідомого, що (як закон) визначають учинкові формовияви психічного. Фактично міфологія, філософія, наука мали і мають основним своїм предметом викриття канонів людського буття і формулювання тих принципів, які уможливають їх розкриття і зрозуміння. “Очі людини є очима Бога, й одними і тими очима Бог дивиться на людину, а людина на Бога”, – доглибинний канон, з якого живляться і в якому віднаходять природну єдність онтологія і гносеологія, етика й естетика, філософія і психологія. Те, що людина поєднує у собі два світи, відображається у її очах, і ці великі очі подиву, неспокою, страху, очікування – це також, на думку В.А. Роменця, психологічний канон.

Історія психології вбачає своє основне завдання не в тому, щоб показати, як мислили і почували себе люди в минулі епохи, а зрозуміти на ґрунті правильно усвідомленого всього шляху науки, які проблеми тепер виходять на її передній край. Розмірковуючи над вчиненою історією, В.А. Роменець розкриває логіку канонічних цінностей життєвого шляху людини: від первісного базового страху і подиву через досвід пізнання і діяльності, пристосування і перетворення, екстаз, притчу і проповідь, через здійснення чуда й аж до переконання і віри. Саме така вчинкова логіка життєвих перетворень визначає можливість канонізації героїчного. Очевидно, що Володимир Андрійович був не в захваті від тих канонів, які

породило ХХ століття, а саме комфортність і комфортність, графетність, технократичність, поклоніння інформації тощо. Згубною, на його переконання, є конкурентна боротьба, що існує між канонами (зокрема ідеологічними) і має тенденцію до загострення. Тому настав час “збирати каміння”, і не тільки те, що виблискує сйивами досконалості, гармонії, істини, добра і краси, але й ті, від одного погляду на які стигне кров у жилах. Так, в історії було чимало глибоких занурень у сутність сущого і високих злетів до ідеалів буттєвості, звияжних спроб творення нового, і водночас прикладів страшної кари за несправедне, злочинне життя. І нині почасти зло легко долає добро, потворне бере верх над прекрасним, а істинне віддається на відкуп вигоді. Основна причина цього у тому, що сучасна людина, маючи великий і різний історичний досвід, на етапі вчинкової післядії не може чи не наважується по-справжньому розібратися зі своїм теперішнім, перестрашена самопізнанням: “У великому пізнанні багато печалі. Хто помножує пізнання, той помножує печаль”. Є надія, – писав він, – що на повній, достатній глибині психічного людина узріє саму себе у такому світлі, що тікати від себе не захоче, а відтак зможе більш конструктивно і продуктивно розв’язувати проблему взаємовідношення трансцендентального і феноменального, потойбічного і поцейбічного як головної суперечності історії, що в конкретизованому вигляді й становить предмет психології як науки.

* * *

ОСОБИСТІТЬ. Для В.А. Роменця культурний дискурс завжди конституював особистість, хоча про постструктуралізм, постмодернізм, соціальний конструктивізм він спеціально нічого не встиг написати. Децентрація, інтертекстуалізація людського Я під впливом різноманітних викликів сучасності сприймалася ним як щось природне, зрозуміле кожному, таке, що не потребує зайвих доказів.

Феномен особистості в останніх працях В.А. Роменця постає все виразніше, хоча демонічний характер ХХ століття, на його думку, і провокував культ особи та занепад особистості. До наукового пошуку задіюються не тільки філософські та психологічні, а й літературні джерела, що дуже характерно для стилю мислення Володимира Андрійовича. Аналізується й архітектура, що надає психології людини модерного

характеру. До речі, саме в цьому полягає специфіка найсучасніших культурних досліджень, у яких до академічних студій долучаються й популярна література, і мас-медіа, і субкультурні форми.

Текст сам по собі, взятий ізольовано, не виробляє нових повідомлень, – зауважує Ю. Лотман. Через нього має бути пропущений якийсь інший текст, що практично реалізується, коли до нього “підключається” читач. Саме так виникає семіотична ситуація з її вибуховим переходом від стану Природи до стану Культури. Рідко кому вдається саме так побудувати свої підручники. Натомість Володимир Андрійович завжди є діалогічним, і його читач не може залишатися мовчазним і байдужим. У такому нескінченному діалозі сенси стають рухливими, плинними, змінюваними, динамічними. Як писав Ж. Деррида, сенс несе не саме слово, а слово у контексті. Двох абсолютно однакових контекстів не буває, і тому точний сенс будь-якого слова – це завжди щось невизначене і потенційно інше; те, з приводу чого варто вести діалог між кількома співрозмовниками або між автором і читачем. На думку Дж. Брунера, із середини 70-х років ХХ століття соціальні науки рушили в бік інтерпретаційного уявлення, коли сенс стає центральним поняттям, котре глумачить світ. А В.А. Роменець сповідував цю сенсостворювальну позицію протягом усього свого наукового і викладацького життя.

Особистість у розумінні видатного українського психолога визначається загальним контекстом її життя, який задає суспільство, культура, історія, релігія, держава. Йдеться про макросередовище, що діє на особистість не завжди помітно, але перманентно, завдяки своїм масштабам, звичності, усталеності. Відгук особистості на макросередовищні чинники повсякдення зазвичай не усвідомлюється, і лише явні соціальні потрясіння стають катализатором для осягнення їх важливості. І хоча соціокультурний контекст, безумовно, впливає на всю життєдіяльність особистості, визначаючи її ставлення до життя, діяльності, взаємин, це спричинення, проте, не є лінійним. Така титанічна особистість, як, наприклад, В. Черчилль з його незбагненою широтою інтересів, уособлює в собі все ХХ століття, стає його унікальним вираженням. Володимир Андрійович дивується і радіє з приводу неосяжності його натури, здатності бути у самому епіцентрі подій свого часу, плідно проявлятися як військовий стратег і як архітектор відбудови країни, як

джерело вишуканого англійського гумору і як символ нації. Згадується відомий пам'ятник Черчїллю у центрі сучасного Лондона, саме у тому місці, де протестувальники будь-яких напрямів, революціонери всіх мастей вивішують свої плакати й агітують одне одного за свободу, комунізм, капіталізм, незалежність і профспілкову єдність.

Особистість у сучасному культурному полі втратила жорстке спричинення, однозначну визначеність через практично безмежну відкритість, поліфонічність, здатність до розвитку. Постійні зміни відповідно до мінливого середовища є для такої особистості нормою життя, якої ніхто не декларує, навіть не помічає. Сучасність, на думку З. Баумана, у якій вона актуально плаче, конститує себе, стає швидкою, гнучкою, експансивною, випадковою; втрачає свою колишню важкість, твердість, щільність, системність. У такій стрімкій реальності людина вже не може і не хоче залишатися пасивним виконавцем чужої волі чи непомітним спостерігачем, а прагне впливати на те, що відбувається навколо, всіляко захищає свою приватність.

В.А. Роменець не пропагує гуманістичну ідею у її глибинній внутрішній сутності, незмінності у витлумаченні позитивного ества кожної людини, відповідно до якого і проголошується сьогодні цей добре відомий принцип "Бути собою". Не визнає цієї ідеї й постмодернізм, адже якщо бути послідовним у визначенні такого стабільного внутрішнього центру, до якого прямує особистість, то розвиток як такий утрачає сенс. Гуманістичні твердження стосовно її внутрішньої сутності, глибинного джерела коментуються постмодерністами поблажливо як суспільні ілюзії. Зрозуміло, що звучить красиво і що хочеться вірити, але не більш. Парадигма, як і все у цьому світі, схильна старіти, відмирати (хоча для неї ще можливі реінкарнації). Для Володимира Андрійовича просто не існує окремо особистості глибинної й окремо-вершинної, особистості поза етичним контекстом. Його розуміння єдності всіх формовиявів останньої більш глибоке і послідовне, ніж у класиків гуманістичної психології.

Наймудрішою людиною була б істота, найбагатша на суперечності (вочевидь суто постмодерністська ідея). Саме на цей піднесений інсайт Ніцше В.А. Роменець звертає увагу. Йдеться про небачений універсалізм і його поєднання з неповторними рисами особистості, що підно-

ситься над рівнем моральних відносин. Більшість людей, котрі живуть за інстинктами стада, бачить у пересічності щось важливе, цінне, котра, як відомо, ненавидить усе виняткове, незалежне.

Ще досі не оцінена належним чином одна з улюблених ідей Володимира Андрійовича про роль спокуси у розвитку особистості, що досліджується на художньому матеріалі. Адже описова (психологія духу) і пояснювальна психологія (психологія природнича як наука про переважання тілесного над духовним) поєднуються за законами драматургії саме у художньому творі, залишаючись розщепленими в науковому жанрі висвітлення. Так, аналізуючи твори Г. Флобера та А. Франса, В.А. Роменець розглядає спокусу як звернення до людської універсальності, можливість повсякденно втілити нереалізовані потенції. Він убачає сенс спокуси у прагненні повноти буття, відмові від абстрактних самообмежень. Спокусу завжди провокує зовнішній світ з його несподіванками. І вона звертається до тих прагнень і бажань людини, які були, є і будуть. Тоді, скажімо, як бути із спокусою збереження таємниці буття чи блаженства нестями? Саме спокуса дає змогу зорієнтуватися, не загубитися у мотиваційному вихорі, що підхоплює й несе особистість її життєвим шляхом, стежиною її долі. "Людина, – пише Володимир Андрійович, – хоче визначити себе, надати сенсу своєму життю, а це означає обмежити себе, адже сенс є лише тонкою лінією на безмежному полі життя. Спокуса тому й звернена до людської універсальності, прагне її розкрити, пережити, втопити у *всеблаженстві* буття, щоб кожна клітинка тіла й кожний атом духу відчули свій поклик до самоздійснення". Як не побачити у цих словах сучасні погляди так званих ситуаціоністів з їх акцентом на ролі зовнішнього довкілля, з їх наполегливим прагненням розглядати особистість не окремо від життєвої ситуації, а органічно задіяною в неї, але аж не поглинутою.

Постійно перебуваючи у потенційному стані, суб'єктність яскраво активізується лише в досить визначені моменти індивідуального усупільненого життя. Наприклад, тоді, коли переді нами постає справжня спокуса, перед якою, здавалося б, не можна встояти. Тут і потрібна людині воля як сила витримки перед спокусою. Про це В.А. Роменець пише так: "...мотив принади кличе нестерпно до себе. Сила волі як негативне вираження дії утримує від неї. Однак наснага утримання визначає разом з цим силу того, що було стримано". У

підсумку на місце спокуси приходиться сповідь, яка дарує людині безмірне блаженство. Причому сповідь – не для того щоб зректися станів, у яких вона була, а щоб відчути на новому рівні своє цілеспрямовання. Володимир Андрійович безспідставно вважає сповідь канонічною формою психічного на рівні екзистенційної рефлексії. Сповідь повністю вичерпується ідеями інтеріоризації як заглиблення у власну духовність, катарсису як очищення через усвідомлення, екстазу як почуттєвого стану, котрий своїм змістом і формою надає смислу повсякденному існуванню особи.

Постнекласична особистість, переживши спокуси і звернувшись до каяття, до сповіді, не втрачає себе, не руйнується, а стає більш відкритою та гнучкою. Певні її фрагменти тепер, під впливом нового досвіду, перебудовуються, перетворюються на нові тексти, змінюючи, наприклад, жанр, додаючи свіжі деталі чи інтерпретації. На власне минуле така особистість сьогодні дивиться саме як на свою власність, трактуючи його по-новому, пропонуючи собі пригадувати не лише певні трагічні обставини, а й їх іронічне бачення сьогоднішніми очима. Вона має авторські права на своє життя і дедалі активніше ними користується, зокрема, проявляє нескінченність своїх спрямувань, шукає свою життєву динамічну єдність із світом.

Наступний крок у історико-психологічному пошуку змісту поняття “особистість”, що його здійснює В.А. Роменець, – це вивчення всіляких відхилень від норми, так званих акцентуованих персоналій. Об’єктом уваги стають наукові твори Ч. Ломброзо, відомого італійського психіатра і криміналіста, фундатора антропологічної школи карного права. І цей ракурс теж суто сучасний, що породжує інше уподобання на шляху самоконституювання особистості – *очікування від неї толерантного ставлення до своєрідності іншого*. Мовиться про дедалі характернішу для постнекласичного світу терпимість до унікальності кожної особи, її способу жити, самопроявлятися, мати певні смаки й орієнтації, у тому числі й сексуальні. І справді, сучасна особа прагне своєрідності й отримує суспільний дозвіл її мати і чинить опір, якщо їй заважають бути собою.

Сучасність, як доводить З. Бауман, уже перестала бути ворогом випадковості, різноманітності, невизначеності, свавілля та індивідуальних особливостей. Людина усвідомлює і відстоює своє право бути відмінною від інших, за власним бажанням вибирати моделі щастя і відповідного

способу життя. Вона відчуває та навчається цінувати, відстоювати свою індивідуальність серед навколишніх, у сім’ї, колі однолітків, друзів. У неї вмонтовується – у семіотичному витлумаченні – величезна сфера оцінок, інтерпретацій, етичних максим і всього іншого, що загалом думають про людську неповторність. Так зсередини приймається цінність індивідуальності у всіх її формах, навіть таких, які нещодавно вважалися дивацтвами, патологією, відхиленнями, девіантною поведінкою. Тепер це просто варіації на певну тему, які нікого особливо не напружують.

Коментувати чийсь текст відсторонено практично неможливо. Інтерпретатор завжди накладає на текст свої погляди, смаки, прагнення. Звідси джерелить виняткова значущість для В.А. Роменця поняття “свобода”: свобода волі прихована у виборі як самоствердженні, високо підносить душу, надає їй внутрішнього вдоволення, усвідомлення своєї гідності. “Я”, “сам” чи “сама” насамперед виявляються через відчуття свободи, а звідси постає найфундаментальніше значення особистості”.

Цікаві уявлення В.А. Роменця щодо спрямованості особистості формулюються через визначення провідного мотиву, своєрідного мотиваційного аргументу становлення – гідності, завдяки якій індивід поступово dorостає до особистості. Бути самим собою означає стверджувати свою гідність. “Гідність особи полягає у її самотності, вона сама – ініціатор власної діяльності, яка позначається оригінальністю. Тут і є головний нерв особистості”. Позитивістська, сцієнтистська психологія, для якої головне – вивчити можливості пристосування організму до складних умов існування, до мінливого середовища, як слушно зауважує Володимир Андрійович, не звертає уваги на духовний смисл людського існування, іманентний, самодостатній характер психіки, бачить лише її обслуговуючу роль, не торкаючись творчих потенцій, неповторної суті існування духу.

Кожна людина, на думку В.А. Роменця, є творцем власної історії, її творчість – це передусім самотворення. У творчості як самотворенні виявляється самодостатність психічного. Згадаймо, що постмодерністський дискурс інтерпретується як такий, що має креативний потенціал, яким він постійно підживлює особистість. Завдяки закладеній у ньому тенденції до розгалуження, гілкування смислів, цей новітній дискурс забезпечує поліфонійність особистості, її відкритість новому. Крім того, він як принципово нелінійний не підкоряється

примусовій зовнішній каузальності, а тому відкриває перед особистістю нові виміри свободи. Це спричиняє її збагачення через власне минуле і майбутнє, розгортання життєвого шляху і творчого поступу у його повсякденному контексті. Сенс життя, якого кожна людина прагне, якого вона постійно шукає, – це і є найвище осмислення її життєздійснення і самотворення з використанням ресурсів самопізнання і самореалізування.

Життєвий шлях завжди переживається як незавершений, тому що людина не може знати, коли і яким чином він скінчиться, а відтак повсякчасно плекає надію на майбутнє, коли ще буде час усе розпочати спочатку, втілити задумане, звершити омріяне. Упродовж усього земного життя вона наполегливо шукає нових і нових можливостей реалізувати, розкрити свої сутнісні сили, виконати внутрішньо прийняте життєве призначення. Ця непереборна жадоба визначеності і штовхає особистість на творче наповнення життєвого шляху, що допомагає їй знайти форми індивідуалізованого, неповторного вираження своїх переживань, думок, прагнень. Уміння виплекати свій життєвий задум і втілити його, долаючи суворі обмеження, іноді грізні випробування і мобілізуючи всі наявні внутрішні ресурси та душевні сили, нікому не дається від народження. Тому воно – одне з найдорожчих надбань людини на шляху до самої себе, до своєї глибинної сутності.

Новий, плідний погляд на проблему людського повсякдення, а саме поєднання, інтеграція життєвого шляху зі шляхом творчим – ідея академіка Володимира Роменця. Перший – це індивідуальна історія людини, що має свої межі, певні періоди, міру завершеності, вичерпаності, друга – постійні модифікації особистісного світу, де метою є творення нею самої себе. “Великий світ”, як називає його В.А. Роменець, – світ неосвоєний, котрий поступово пізнає, олюднює особистість, рухаючись взаємозалежними шляхами – життєвим і творчим. Цей “великий світ” протистоїть своєю таємницею особистості і може лише передчуватися нею за світом освоєним, котра уявляє цей довершений у собі світ, почуттєво осягає та естетично сприймає його достотні і спотворені форми. У своїй унікальній подорожі обома шляхами особистості доводиться виходити за власні межі, вириватися за кордони буденності, що сутнісно становить її духовний розвиток як розкриття “великого світу” через піз-

нання і плекання себе кожною миттю свідомого життя.

Справжньою причиною утвердження особистості, способом її суто персоніфікованого існування у світі є *вчинок*, що виражає складні взаємини між ними. Так світ стає олюдненим, субстанція набуває образної виразності завдяки вчинковому процесові, котрий триває протягом усього людського життя. Тому тільки у часопросторі вчинку виявляються найістотніші сили особистості, адже саме він конкретизує, “заземляє”, практично втілює людські прагнення. “Вчинок – результат взаємного переходу особистості і макрокосмосу, і цей перехід виявляє себе як творчий акт”. Обґрунтовуючи діалектику взаємодії внутрішнього, особистісного і зовнішнього, усезагального світів, В.А. Роменець критично коментує екзистенціалістські ідеї “покинутості” й “страху”. Невідоме завжди тривожне, але це лише феноменологічний момент протиставлення особистості і матеріального світу. Завдяки вчинковому актові перша шукає і знаходить необхідні їй опори у другому. Відтак покинутість і страх можна подолати лише активним, творчим ставленням до реальності.

Ніщо не залишається поза увагою дослідника, котрий має на меті зрозуміти, проаналізувати життєвий шлях і творчу стежину людини. Це – сни і мрії, фантазії і спогади, реальні відчуття, оцінки, настрої, враження. Миттєвість завдяки цьому реальному плинові життя осмислюється, набуває спрямованості, динамізму. “У єдності реального перебігу подій з їх ідеальним відображенням у суб’єктивності людини постає дійсна психологія часу, що робить її життєвий шлях сповненим глибокого драматизму, суперечностей, колізій, проблем.

Та й світ створено з конфліктів, незавершеності, нових спокус і можливостей, випробувань, надій, розчарувань. Головним осередком розв’язання всіх цих буденних суперечностей і небуденних кризових ситуацій і є людський учинок.

Ланцюг учинків, незважаючи на їх різнохарактерність, – це завжди зреалізована активність однієї особистості, котра, увібравши їх у себе, переосмислює погляди, несвідомі імпульси, радості і страждання. Звідси зрозуміло, що головне життєве завдання може бути нею розв’язане лише завдяки послідовній низці вчинків, фінал кожного з яких є дебютом наступного, оскільки вчинок, долаючи проблеми одного рівня, водночас виявляє нові проблеми іншого, складнішого рівня. Таке розмаїття пов’язаних між собою однією метою вчинків виявляється єдиним архівчин-

ком, що перманентно здійснюється та дорівнює за своїм змістом життєвому шляху людини. Цей усеохопний учинок як справа життя прагне бути нею будь-що завершеним, хоча й породжує ланцюг нових колізій повсякденного буття.

Емпіричне багатство багатопроблемного життя викликає в людини розгубленість, збентежує її. Не маючи змоги у щоденних клопотах пережити бажану завершеність, цілісність свого існування, вона намагається у творчій діяльності вийти за межі теперішнього, буденного та ідеально, теоретично, зусиллями власної уяви створити певну модель завершеності свого життєвого шляху, що має вагомий результат – певну ціннісну ієрархію, що задовольняє її як особистість, оцінюється як досконала та згармонізована.

У кожному віці особистість має свій ідеалізований світ, що є для неї не менш реальним, ніж її світ-довкілля. Цей світ завжди в чомусь викривлює сприймання об'єктивної реальності, як це показано у славетному романі Сервантеса, що його дуже любив Володимир Роменець. Способи тлумачення світу, які він розглядав, розмежовуються на усвідомлювані та неусвідомлювані. Образ ніколи абсолютно не копіює реальні події, а тому містить у собі неповторність тієї особистості, котра його створює, утримує, збагачує.

Людина не може дивитися на світ поза особистісною позицією, бачити, як він перебуває сам по собі, без неї. Тому її світ завжди опосередкований особистісними моделями. Якщо вона чомусь перестає такі моделі створювати, то самозаперечує перебіг свого життя. Складнощі і колізії, що відбуваються з цими моделями, є метаморфозами життєвого шляху. Так, фантазійні моделі світу в молоді роки змінюють одна одну досить швидко, а з роками набувають стабільності. Людина відмовляється від них, коли відчуває їхню практичну безпорадність, внутрішню суперечливість, непридатність для інших. Ось чому життєвий шлях – це постійна зміна ціннісних орієнтацій, серед яких найзначніші пов'язані з моральними смислами і значеннями; відтак це і людські цінності, передусім вартості порозуміння, самопізнання, взаємодії, співпраці.

Людина неспроможна існувати ізольовано від інших. Її обмеженість стає засадою у розвитку власної соціальної природи. Вчинок як соціальний акт об'єднує людину і світ шляхом взаємних комунікацій окремих особистостей на основі “матеріального світу”. Особистісний

світ як дійсність ізольованого індивіда є буттям, котре утверджується на тлі небуття. Жага опори в іншому, втрата самотності – це феноменальний вираз потреби поєднати мікрокосмос і макрокосмос та знайти у цьому самотності достатність. Отож багатоманітний і єдиний предметний світ для всіх землян є світом, у якому створюються цінності. В.А. Роменець підкреслює, що це найбільше диво, найвеличніший факт – наявність відкритого, спільного і вразливого світу як поля суспільної діяльності, що створений сукупним творчим актом усіх людей, котрі відчули насагу об'єднатися, зливши безліч мікросвітів один з одним.

Відкритість особистості полягає в тому, що вона сама себе виявляє та розгадує, поширює на весь доступний для неї соціум, який входить у неї як її визначеність. Тому кожна особистість окремо у свій спосіб відкриває великий світ, але не ззовні, а зсередини. Значущість цієї думки Володимира Роменця для сучасної психології особистості важко переоцінити. Підтвердимо це цитуванням: “Комунікація постає найважливішим визначенням у вчинку, в якому людина звертається до великого матеріального світу (живого чи неживого), змістовно взаємодіючи з ним. Унаслідок комунікації виникає соціальна спільність, єднання всередині неї. Цим досягається освоєння світу і найбільш ґрунтовне самоствердження в ньому”. Звідси очевидно, що вчинок – природна, органічна форма комунікації. Завдяки вчинковій активності люди поступово вкорінюються у соціум, знаходячи себе, власну самість та одне одного. До речі, з погляду соціального конструктивізму також усе найцінніше в житті має джерела в конкретних людських стосунках, що й забезпечує можливість численних життєвих траєкторій (і, напевно, зовсім різних темпів проживання певних вікових періодів кожною особою – Т. Т.).

Феномен перетину площин життя різних особистостей, що відбувається під час комунікації, у взаємному творчому акті створення спільного для всіх єдиного світу, в термінах канонічної психології дістає назву “*життєвого простору*”. Всі люди потрапляють на цю площину, прагнуть її, але водночас і відштовхуються від неї, намагаючись ліквідувати свою єдину буттєву основу, вириваючись із тенет небайдужості й залежності та потрапляючи у ситуацію конкурентного протистояння. Інакше кажучи, бути сам на сам із всесвітом неможливо. Існувати поруч із тими, хто має зовсім

інші цінності, інше бачення світу, це означає постійно переживати розбіжність і навіть ворожість. Заглиблюватись у власне неповторне самобуття – це послідовно йти до втрати спілкування. Пристосовуватися, уніфікуватися – також не вихід, адже інший у такому разі втрачає самостійну вагомість, свій власний зміст, і особистість поруч із ним ніби зависає у невагомості. Кожна повсякденна взаємодія, з яких і складається життя, вплутує людину в зачароване коло моральності, що дане людині від світу цього у відчуттях і переживаннях: поневолення – провина – її спокутування – доброчинність – нова залежність, і так може тривати досить тривалий час. Усвідомивши гріховність подібного спілкування, людина починає шукати можливості усамітнення. Але це теж не вихід, тому що зникає буттєва опора у собі подібних, утрачається повнота самовираження.

Для нас непомітно те, що намагаємося нав'язати свою неповторність нашому найближчому оточенню. Власні думки інколи здаються ідеями вселюдського значення, а наш досвід часто у своїх поглядах сприймається як джерело мудрості. І все це – лише спроби свідомого і неусвідомлюваного впливу на свій життєвий простір, підкорення його без урахування його історії, традицій, притаманної лише йому власної динаміки.

Усі ці складні суперечності взаємодії людей одне з одним вимагають поглибленого психологічного дослідження. Їхня нібито несумісність є такою лише для буденної свідомості. Адже поглиблений аналіз уніфікованості та оригінальності різних сфер суспільної взаємодії показує, що справжня вишуканість торкається таких глибин людського буття, де світиться єдність буттєвої долі. Лише у поверхових поглядах на речі люди роз'єднуються, а в найглибшій своїй буттєвості вони єдині і незмінні.

Традиції долає легендарна, героїчна особистість, прокладаючи нові шляхи життєздійснення. Але кожен на своєму життєвому шляху час від часу постає перед потребою повної або часткової зміни власної особистісної структури і формування нового світогляду. Тому цей шлях є водночас і творчим тією мірою, якою кожна окрема особистість стає спроможною власною вчинковою активністю створити себе і свій мікрокосмос. “Канон життєвого шляху людини – це повнота цього шляху, його розгорненість, завершеність. Остання вказує на заспокоєність. Спокій витає над завершенням життєвого шляху. Але це не

просто резигнація, відмова від життя, а усвідомлення його принципової вичерпаності, цілковитого збігу форми й змісту”.

Креативність, з погляду В.А. Роменця, розриває формальну логіку рух-розвитку від народження до смерті, повсякчас пропонуючи людині нові обрії, нові розуміння життєвого поклику, незнані досі стежини досягнення сутнісної повноти повсякдення. Як тут не згадати, що вік у постнекласичній парадигмі стає все більш умовним поняттям, втрачаючи лінійну поступальність. Відтак і життєвий шлях, відтворюючи поступ особистості віковими щаблями, не є єдиною, послідовною, цілісною, векторною траєкторією буттєвої ковітальності. Ця життєва дорога незаасфальтована, непряма і нелінійна. Вона більше схожа на численні розгалуження актуальних і потенційних смислів, півців, стежок, манівців. Отож шлях має власний креативний потенціал і не підпорядковується примусовій зовнішній каузальності. Прийдешнє приходить, наближається, твориться самою людиною як у теперішньому, так і в минулому завдяки його новим тлумаченням.

Російський термін “личность” із його старослов'янським коренем “лик” наштовхнув В.А. Роменця на розуміння головної особистісної функції – функції олюднення субстанції, надання матеріальному й духовному світам індивідуально забарвленого образу. Без особистості матерія “безлика”, з нею вона набуває життя і сенсу. Тому зміст поняття “особистість” обіймає все те, що кожна конкретна індивідуальність уже встигла засвоїти, інтеріоризувати, привласнити, а саме: знання, уявлення, усвідомлені закони. Саме з індивідуальності починається справжнє виокремлення себе зі світу, усвідомлення своєї неповторності від найвних пошуків несхожості на інших до суттєвих ознак оригінального, яке вже є світінням всезагального.

Особистість у тлумаченні В.А. Роменця має потребу тягнутися до незнаного, таємного, небезпечного, розкривати себе у взаємодії з універсумом, макрокосмосом. Імовірно, саме завдяки цій її здатності до породження нових реальних і віртуальних реальностей уможливується конструювання різноманітних життєвих історій, численних автонаративів, які стають сьогодні чи не найголовнішим фокусом персонологічних досліджень.

Авторське право віднини належить особистості, яка перебуває у перманентному діалозі зі світом, створюючи із значущим довкіллям певну відкриту систему. Тут слушно згадати

парадигмальне настановлення постмодернізму на відмову від семантичної фігури Автора з великої літери, що символізує собою ідею зовнішнього насильницького спричинення. Не відмовляючись від особистісного авторства в конституюванні життєвого шляху, зазначимо, що у написанні історії життя реалізується креативний потенціал не лише особистості, а й тієї системи, в яку вона задіяна, того часопростору значущих стосунків, у який органічно вплетена.

У книгах В.А. Роменця немає готових, застиглих, чітких і лаконічних визначень. Його особистість у нього поступово постає, як у скульптора, котрий відсікає все зайве, вторинне, випадкове і творить справжню постать креативної і вільної людини, не завмерлої, не замороженої, а повної руху, життя, розвою. Творчість, свобода, трансцендування, самопізнання – це основні ознаки природи особистості, за Володимиром Андрійовичем. Такою особистістю був і він сам. Названі риси постають у роботах найсучасніших персонологів, які вважають, що самопізнання буде основним предметом у навчальних програмах ХХІ століття.

Коли пишуть про постструктуралістів та постмодерністів, завжди звертають увагу на їхню мову, вочевидь далеку від позитивістсько-наукової – яскраву, образну, метафоричну. Саме мова робить твори Ж. Делеза, Ю. Кристевої, Ж. Дерриди, Р. Барта незвичними для традиційного читача, такими загадково привабливими. Мова творів В.А. Роменця має те ж звучання – вона поетична, вишукана, самобутня, а тому розгортається, дихає, живе у вкрай складному, довготривалому науковому подорожуванні шляхами сторіч та тисячоліть, у численних цитатах, доповненнях, інтерпретаціях, у постійному русі-поступі самовдосконалень і самоуточнень.

Світогляд В.А. Роменця зорієнтований передусім на Культуру, для якої людина є її творцем і користувачем. У цих ролях вона вступає з нею в діалог – відгукується на культурні впливи, слідує магістральним культурним тенденціям, постійно шукає взірці, на які хоче бути схожою, внутрішньо опрацьовує новації мовлення тощо. Водночас їй цікаво не впізнавати себе, приміряти чергове обличчя, надихатися чужими пристрастями, відчувати,

як маска приростає, і знову звільнятися від солодкої залежності задля нових експериментів із власною ідентичністю.

Отже, особистість Володимира Андрійовича Роменця найяскравіше постає і живе як оповідач, постійно перебуваючи у стані нарації – творення, інтерпретування, тлумачення наповнених психологічним змістом історій. Кожна його книга, кожний науковий наратив продукують контексти, в яких сучасне студентство утверджує себе професійно й особистісно.

АНОТАЦІЯ

Татенко Віталій Олександрович, Титаренко Тетяна Михайлівна.

Канонічна психологія Володимира Роменця: вчинок, історія, особистість.

В дослідженні теоретико-методологічному обґрунтуванню підлягають три джерела-витоки канонічної психології як самобутнього перспективного напрямку розвитку світової психологічної думки кінця ХІХ століття, фундатором якого є видатний український учений Володимир Андрійович Роменець. Перше змістове упередження пов'язано із філософсько-психологічною теорією вчинку та ґрунтовно розробленою автором “Великою Логікою Вчинку”, основні складові якої позначені поняттями “ситуація”, “мотивація”, “дія” і “післядія”; друге – центрується на оригінальній і вкрай евристичній версії історії психології академіка Роменця, що зреалізує зв'язок логічної та історичної організованостей учинку в лоні розвитку психології від найдавніших часів (Первісне суспільство, Стародавній світ) до завершення ХХ століття, а у підсумку описує історичні періоди становлення людства як надскладну динаміку зміни логічної структури вчинку в його покомпонентному (ситуаційному, мотиваційному, дійовому і післядійовому) уможливленні; третє – активізує постмодерністськи зорієнтовані концепти і світоглядні горизонти постановки особистості, котра визначається загальним контекстом її життя, який задає суспільство, культура, історія, релігія, держава, і котра є творцем власної історії, де її творчість – це передусім самотворення.

Ключові слова: В.А. Роменець, канонічна психологія, вчинок, М.М. Бахтін, Г.С. Сковорода, С.Л. Рубінштейн, категорійний лад психології, “Велика Логіка Вчинку”, суб'єктно-вчинкова парадигма, ідея і закон учинку в контексті історії психології, особистість, культура, життєвий шлях, самотворення, постмодернізм.

АННОТАЦІЯ

Татенко Віталій Александрович, Титаренко Татьяна Михайловна.

Каноническая психология Владимира Роменца: поступок, история, личность.

В исследовании теоретико-методологическому обоснованию подлежат три источника канонической психологии как самобытного перспективного направления развития мировой психологической мысли конца XIX века, основателем которого является выдающийся украинский ученый Владимир Андреевич Роменец. Первое содержательное опредмечивание связано с философско-психологической теорией поступка и фундаментально разработанной автором “Большой Логикой Поступка”, основные составляющие которой обозначены понятиями “ситуация”, “мотивация”, “действие” и “последствие”; второе – центрируется на оригинальной и вполне эвристической версии истории психологии академика Роменца, что реализует связь логической и исторической организованностей поступка в сфере развития психологии от самых давних времен (Первобытное общество, Древний мир) до завершения XX века, а в итоге описывает исторические периоды становления человечества как сверхсложную динамику изменения логической структуры поступка в его покомпонентном (ситуационном, мотивационном, действенном и последственном) воплощении; третье – активизирует постмодернистски ориентированные концепты и мировоззренческие горизонты происхождения личности, которая определяется общим контекстом ее жизни, который задает общество, культура, история, религия, государство, и которая является творцом собственной истории, где ее творчество – это прежде всего самосозидание.

Ключевые слова: В.А. Роменец, каноническая психология, поступок, М.М. Бахтин, Г.С. Сковорода, С.Л. Рубинштейн, категориальная система психологии, “Большая Логика Поступка”, субъектно-поступковая парадигма, идея и закон поступка в контексте истории психологии, личность, культура, жизненный путь, самосозидание, постмодернизм.

ANNOTATION

Tatenko Vitaliy, Tytarenko Tetiana.

Canonic Psychology of Volodymyr Romenets: Act, History, Personality

In the research three sources of canonic psychology as an original perspective direction of the development of the world-wide psychological thought of the late XXI century founded by the outstanding Ukrainian scientist Volodymyr Romenets are theoretically and methodologically substantiated. The first substantiation is connected with philosophic-psychological theory of act and accurately developed by the author of “Great Logic of Act”, the main components are defined by the concepts of “situation”, “motivation”, “act” and “after-act”; the second one is based on the original and extremely heuristical version of the history of psychology of V.Romenets which makes real the connection of logical and historical organization of an act in the context of the development of psychology from the oldest times (Primitive society, Ancient world) to the end of the XX century, and ultimately describes the historical stages of the mankind formation as an extremely complex dynamics of the change of the logical structure of the act in its component (situational, motivational, actional and after-actional) possibility; and the third one – it activates the postmodern oriented concepts and world-view horizons of a personality formation, who is a creator of his own history, and this action is first of all self-creation.

Key words: V. Romenets, canonic psychology, act, M. Bakhtin, H.Skovoroda, S.Rubinshtein, “Great Logic of Act”, subjective-act paradigm, ideas and law of act in the context of the history of psychology, personality, culture, way of life, self-creation, postmodernism.

Надійшла до редакції 06.02.2011.